

А. ЧУХНО,
академік НАН України

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Критерієм обґрунтованості політики держави взагалі і економічної зокрема є її відповідність цивілізаційному процесу, його основним тенденціям. А ефективність політики визначається ступенем реалізації таких тенденцій і процесів. З цього погляду економічна політика України має формуватися під впливом двох глобальних факторів.

Перший фактор — це те, що відбулася постіндустріальна революція, яка за глибиною перетворень не має собі рівних в історії. Після тисячоліть, упродовж яких суспільство базувало своє життя на матеріальному виробництві, у постіндустріальному суспільстві вперше стає панівною сфера послуг, нематеріальне виробництво. Вдуматися лише: ще зовсім недавно у промисловості США було зайнято 15 % усіх працюючих, а зараз — тільки 10 % (до речі, американські економісти вважають, що більше у цій сфері непотрібно). А 2,7 % зайнятих у сільському господарстві США — не лише годують Америку, а й чимало продукції експортують. Тут ми маємо справу з феноменом. Адже американське сільське господарство випередило аграрну галузь інших країн на багато десятиліть. І тут є над чим замислитися.

Щоправда, навіть деякі відомі вчені не вірять у можливість такого успіху і вважають, що тут справа у статистиці. Вони не можуть погодитися з тим, що в основі таких глибоких змін лежить загальна закономірність. Адже продуктивність праці у сфері матеріального виробництва США сягнула такого високого рівня, коли порівняно незначна кількість працівників створює стільки матеріальних благ, що повністю задовольняє матеріальні потреби суспільства. Внаслідок цього основна маса зайнятих зосереджується у сфері послуг, тобто в освіті, охороні здоров'я, науці, культурі — тих галузях, які безпосередньо працюють на розвиток розумових і фізичних здібностей людини. У цьому проявляються переваги постіндустріального суспільства.

Яке значення має цей приклад для України? Вдамося до історичного порівняння. Як відомо, промисловий переворот стався в Англії у другій половині XVIII ст. Він відкрив індустріальну епоху і визначив шляхи розвитку для всіх країн світу на півтора—два століття наперед. Багато країн здійснили індустріалізацію у XIX ст., а Радянський Союз — у першій половині XX ст. Щось подібне спостерігаємо і сьогодні. Розвинені країни з їхнім постіндустріальним суспільством стали дороговказом для інших держав. Тому формування економічної політики з урахуванням процесів і тенденцій становлення і розвитку постіндустріального суспільства — це об'єктивна необхідність. Однак якби можна було цим обмежитися, тоді формувати політику було б простіше. Та, на жаль, треба враховувати і **другий фактор**: Україна відстала від передових країн на цілу технологічну епоху і перебуває на індустріальній стадії розвитку. До того ж тривала криза відкинула нашу економіку ще на кілька десятиліть назад.

Виникла глибока суперечність — між новим, прогресивним, властивим вищій стадії суспільного розвитку, і старим, пов'язаним з індустріальною епохою. Індустріальні форми розвитку суспільства зазнали кризи, вони, як правило, більш затратні та менш ефективні. І

це стосується не лише технологій, про що останнім часом багато мовиться, а й організації виробництва та праці, оплати праці, підготовки кадрів, системи і методів управління.

За цих умов економічна політика держави має бути спрямована передусім на реалізацію нового і прогресивного, властивого постіндустріальній економіці. Хотілося б підкреслити, що це не завтрашній, а вже сьогоднішній день. Адже ми імпортуємо Т-технології, мобільні телефони, факси, персональні комп'ютери, вакцини та інші сучасні ліки. Купуємо ліцензії на виробництво сучасних технологій у тих, у кого є відповідні патенти. Нарешті, залучаємо іноземні інвестиції, внаслідок яких транснаціональні компанії на основі своїх технологій можуть створювати сучасні виробництва на нашій території.

Це все добре. Але неважко побачити, які серйозні помилки допущено на цьому шляху. Здавалося б, усі розуміють, яке велике значення має комп'ютеризація країни. Але сталося так, що наші сусіди — Росія і Польща мають по 9 млн. комп'ютерів, а Україна — лише 900 тис. Відставання у 10 разів. Що ж до освоєння Інтернету, то, відверто кажучи, навіть невідомо, скільки у нас підключено користувачів. Так звані експертні оцінки називають цифру 400 тис. І це тоді, коли в Південній Кореї дві третини населення мають доступ до Інтернету, у Китаї — до 10 млн., і ця цифра зростає, наче сніговий шар.

Або ще один факт. Україна мала близько 40 % кібернетичного потенціалу Союзу. Тут з'явилися одні з перших у країні факультети кібернетики, де навчалися представники різних країн, зокрема індійці. І що ж маємо нині? Індія ще у середині 80-х років створила технопарки з розробки програмного забезпечення (ПЗ) і зараз експортує майже на 6 млрд. дол. цього інтелектуального продукту. А Україна залишилась осторонь даного процесу. Сільські учні можуть взагалі протягом усіх років навчання не побачити комп'ютера. Держава закуповує понад 12 тис. комп'ютерів, але, виявляється, для них немає програмного забезпечення і, що ще гірше, не вирішено питання про створення ПЗ державною мовою. Лише недавно створена Асоціація програмістів і, якщо все буде добре, то найближчим часом наздоженемо Пакистан. Якщо ж державою не будуть вжиті серйозні заходи з налагодження виробництва ПЗ в Україні, ми можемо остаточно втратити свій кібернетичний потенціал. Розвинені країни вже оголосили набір програмістів на вигідних умовах, тому залучити найкваліфікованіших з них до роботи у своїй країні зараз набагато дорожче, ніж раніше.

Названі проблеми, хоч і частково, безсистемно, але обговорюються останнім часом. Гірша ситуація з матеріальним виробництвом. Є автори, які, відштовхуючись від того факту, що у розвинених країнах питома вага матеріального виробництва, в тому числі і промисловості, зменшується, вважають, що занепад нашої промисловості відповідає, мовляв, світовим тенденціям. Часто говорять про те, що в усьому світі відбувається «деіндустріалізація». Так замість прогресу проповідується регрес.

Насправді ж перехід до постіндустріального суспільства передбачає такий рівень розвитку матеріального виробництва, таку продуктивність праці, яка забезпечує повне задоволення матеріальних потреб порівняно невеликою кількістю зайнятих у виробництві людей. Отже, йдеться не про «деіндустріалізацію», а навпаки, про піднесення, зростання рівня матеріального виробництва, але не всього і загалом, а на базі структурних зрушень, з визначенням пріоритетних галузей, що розвиваються на основі інноваційної модернізації, запровадження високих і критичних технологій. Аналіз показує, що перехід на новий технологічний спосіб виробництва супроводжується глибокими галузевими та організаційно-економічними зрушеннями.

В індустріальному суспільстві основні фактори виробництва — земля, праця і капітал, що й визначило його організаційно-економічну форму. На великих територіях розмістилися грандіозні промислові споруди. Одні з них заповнювались машинами, устаткуванням, всілякими приладами, в інших накопичувалась і зберігалась сировина. Величезні основні виробничі фонди були головним елементом суспільного багатства.

У постіндустріальному суспільстві основним виробничим ресурсом стало знання — як вираз панування інтелекту. Все це визначило якісно нову форму організації виробництва. Його основні фонди не мають матеріальної форми і не зрозуміло, кому вони належать і хто відповідає за їхній зміст. Наприклад, компанія ІВМ як лідер 50—70-х років вивела на орбіту компанію-постачальника «Мікрософт», використавши її операційну систему М5-005. І хоча, як і раніше, ІВМ вважається високотехнологічною компанією (досить сказати, що протягом 1993—1995 рр. вона отримала 3768 патентів), але голова «Мікрософту» Б. Гейтс використав під час організації своєї фірми абсолютно іншу ідеологію. Тому вже наприкінці 1996 р. ринкова вартість його компанії становила 85,5 млрд. дол., а ІВМ — 70,7 млрд. дол., хоча остання продавала продукції набагато більше. Причому основні виробничі засоби та обладнання ІВМ становили 16,6 млрд. дол., а «Мікрософту» — всього 930 млн. дол. Якщо додати до цього, що оборот останньої сягає приблизно 600 млрд. дол. і перевищує цей показник ІВМ майже втричі, то стане ясно, що нова економіка ґрунтується не на сумі основних засобів виробництва і обладнання, а на інтелекті, знаннях та вмінні їх використати.

Швидке наростання могутності і ролі інтелекту в економіці США привело у 1991 р. до того, що вперше витрати на придбання інформаційної техніки (112 млрд. дол.) перевищили ті, що пішли на придбання промислового обладнання (107 млрд. дол.). Відтоді цей розрив з кожним роком зростає.

Досвід нас навчив, що перехід до ринкової економіки — це не лише соціально-економічні перетворення, а й формування ринкового мислення. Однак багато хто цього не розуміє, незважаючи на те, що від початку процесу трансформації економіки минуло майже 10 років. Та ще складніше явище — перехід від індустріального до постіндустріального мислення. І не слід гадати, що це справа майбутнього. Постіндустріальне суспільство вже реально існує у розвинених країнах. Там створено теорію постіндустріального суспільства. Одні фахівці визнають її, але викладають поряд з іншими теоріями, через кому. Скажімо, у розділ «індустріальне суспільство» включається «концепція постіндустріального суспільства». Насправді ж теорія постіндустріального суспільства в широкому розумінні включає в себе і «теорію індустріального суспільства».

Ще гірші справи з тими фахівцями, які заперечують поділ економічних систем на аграрні, індустріальні та постіндустріальні, вважають його «однобічним, оскільки він ігнорує тип власності», а поняття «постіндустріальне суспільство» характеризують як «аморфно-беззмістовне».

Отже, можна констатувати: у нас немає повного розуміння теорії постіндустріального суспільства та її значення для нашої країни. І з цим можна було б змиритися, якби йшлося лише про теорію. Насправді ж це реальна практика. І не завтра, а вже сьогодні треба знати і вміти застосовувати інформаційно-інтелектуальні технології, створювати і розвивати інтелектуальні фірми, вдосконалювати організацію і оплату праці згідно з вимогами постіндустріальної економіки, підвищувати рівень управління підприємствами, галузями, регіонами. Нарешті, треба дати вартісну оцінку інтелектуальному капіталу.

А підготовка кадрів? Для чого ми готуємо бакалаврів, спеціалістів та магістрів? Для того, щоб вони забезпечили розвиток економіки, науки, культури в майбутньому. Однак це потреба не майбутнього, а вже сьогодні.

Нові категорії, народжені постіндустріальною економікою, швидко завойовують собі гідне місце у системі господарювання. Здавалося б, зовсім недавно з'явилася така категорія, як інтелектуальний капітал, а нині вже з усією гостротою стоїть питання про вартісну його оцінку. Як відомо, в господарському обліку враховувались матеріальні активи (устаткування, машини, прилади і багато іншого). А нематеріальні, тобто об'єкти інтелектуальної власності, не ставилися на баланс. Сьогодні в цьому вже є потреба, а завтра без такого підходу взагалі не можна буде працювати.

Наш випускник має не лише добре знати закономірності суспільного прогресу, а й освоїти нові категорії — «інтелектуальний капітал», «інтелектуальний продукт», «вартість, створена знаннями», «інтелектуальні фірми» і безліч інших. Причому важливо не просто знати ці категорії, а й уміти дати вартісну оцінку інтелектуальному капіталу, вміти відобразити її на балансі підприємства і т.ін.

Я глибоко переконаний: сьогодні не можна підготувати висококваліфікованого спеціаліста без знання теорії постіндустріального суспільства, його суті, специфічних категорій, механізму функціонування і розвитку. Щоб розв'язати цю животрепетну проблему, необхідно вдосконалити навчальні програми, насамперед суспільствознавчих курсів, створити нові підручники і посібники, в яких би теорія і практика постіндустріального суспільства знайшли гідне втілення.

І ще одне. В колишньому Союзі була створена розгалужена система навчання працюючих і підвищення кваліфікації, яка охоплювала, очевидно, мільйони людей. Тепер вона розпалася. Однак в умовах, коли ми освоюємо дуже складну ринкову економіку і механізми її функціонування, коли перед нами постало завдання пізнати закони розвитку постіндустріального суспільства, нам конче потрібно організувати масове навчання, щоб підвищувати кваліфікацію працюючих. Але для цього, на мій погляд, не обов'язково всіх посадити за парти. Треба створити багато підручників, посібників та іншої навчальної літератури, широко використовувати радіо, телебачення, газети, журнали для того, щоб люди опанували нові категорії і процеси, підвищили свою кваліфікацію.

Отже, варто подумати про відродження інститутів підвищення кваліфікації, але не в масовому порядку і не формально, а тільки там, де в цьому відчувається велика потреба і де є потрібні кадри.